

ספרים | פרוזה

"על הדברים הקרובים" מצליח למצוא יופי בכישלונות של האדם ובחסרונותיו

קובץ הרשימות של קארל צ'אפק אינו פסגת יצירתו, אבל גם בו אפשר ליהנות מהענווה, אהבת האדם וחדוות הגילוי של הסופר הציני. וגם אם חלק מהטקסטים בו התיישנו, אחרים לא איבדו מכוחם ונותרו מופת של התבוננות וכתיבה

דרור משעני 19 באוגוסט 2020 **התראות במייל**

שם הספר: על הדברים הקרובים: הולמסיאנה וטקסטים נוספים	סופר/ת: קארל צ'אפק. תירגם מציכית: פאר פרידמן
מו"ל: הוצאת אפרסמון	עורכ/ת: עורכת התרגום: נעה סמלסון
מס' עמודים: 191	מחיר: 88.0

תקציר הכתבה ב-24 מילים +

לפני כמה שנים לימדתי שיעור על תולדות הסיפור הבלשי. בסוף הסמסטר ביקש אחד התלמידים לכתוב את העבודה המסכמת בקורס על סיפורים מאת הסופר הציני קארל צ'אפק. לא הכרתי אותם. אישרתי לו לכתוב את העבודה וביקשתי שישלח לי את הסיפורים, בלי לדעת שזו תהיה תחילתה של התאהבות ספרותית עזה.

זמן קצר לאחר מכן צ'אפק כבר היה אחד מאותם סופרים נדירים שהייתי חייב לקרוא כל מה שכתבו, אחד הסופרים האלה שאחת לכמה זמן אני מרגיש צורך גופני לשמוע את קולם. וזה לב העניין, במקרה של צ'אפק, כמו במקרה של נטליה גינצבורג, למשל: הקול. לסופרים האלה יש יצירות טובות יותר ופחות, אבל בכל מה שכתבו נשמע אותו קול חיוני — "קול מלאכי, שניתן לבטוח בו", כמו שמתאר אותו צ'אפק ברשימה "נר קטן", ששורה מתוכה העניקה לקובץ הזה את שמו: "על הדברים הקרובים". התלמיד שהגיש לי את העבודה ההיא, פאר פרידמן, נהפך למתרגם של צ'אפק. הוא תירגם גם את הספר הזה.

מהו ה"קול המלאכי" של צ'אפק? ממה הוא עשוי? יש בו ענווה, אהבת אדם עמוקה ושוויונית, סלחנות. המבט שמלווה את הקול אינו מביט באף אחד ובשום דבר מלמעלה. גם כשהוא ביקורתי, הוא לא מרושע. יש בו חדוות גילוי של ילד והכרת תודה של אדם השרוי בתפילה. אבל בעצם, למה אני צריך לאפיין אותו? צ'אפק עושה זאת טוב ממני: זהו קול שיש בו "רצון טוב". "אפשר שישנן מעלות גדולות יותר ונאות יותר מן הרצון הטוב", הוא כותב ברשימה שציטטתי קודם. "תאמרו ודאי: גבורה, או אצילות, או הקרבה, כל מה שתרצו — אך אין דבר טוב יותר מן הרצון הטוב" (עמוד 130).

הנה דוגמה: הקובץ נפתח ברשימה שכותרתה "על הספרות". אפשר לדמיין כמה נפוחה יכולה להיות רשימה שזו הכותרת שלה, כמה נפוחה היא היתה ותהיה כשיכתבו אותה סופרים אחרים. אצל צ'אפק זה מתחיל כך: "אני מבקש לפתוח, ברשותכם, בדבר אחר למדי". כלומר, חכו עוד רגע עם "על הספרות" ובואו נתבונן בעולם. הוא מספר על ילדותו בכפר — על הדרך שבה התבונן מוקסם בעבודתם של בעלי מלאכה, כולל פועלים בעבודות "לא זוהרות" כמו חרש הברזל, מוזג הבירה או הסנדלר. מדוע הוא מספר על הצבע ועל האורג, תשאלו, מה הקשר למלאכת הספרות, הנשגבת מכל המלאכות?

צ'אפק על פי בונדי

"שנת הגנן" מאת קארל צ'אפק | העבודה היא לא העיקר, אלא הפעמונית

בפסקה האחרונה של הרשימה צ'אפק מגיע אליה. "עתה יש לי גם מלאכה משלי ואני עושה אותה במשך כל היום. אבל גם אילו הייתי יושב על המרפסת בקדמת הבית ועושה את מלאכתי שם, איני חושב שהיה עוצר לידי איזה ילד, נעמד על רגל אחת יחפה, ברגלו השנייה מגרד את הקרסול, ובוחן את אצבעותי כדי לראות איך עושים ספרות. אין בכונתי לומר כי מדובר במלאכה לא ראויה או מיותרת; אך שוב אין זה דבר מופלא ונהדר והחומר שעמו אני עובד הוא מוזר כזה — אפילו לראותו אי אפשר. אבל הייתי רוצה שיהיה במלאכתי כל מה שראיתי אי פעם: מהלומות הפטיש המדנדנות של הנפח וצבעיו של הצבע המזמר, סבלנותו של התופר... וכל כוח העמל והמיומנות שאנשים גדולים משקיעים בעבודתם מול עיניהם הנדהמות, המוקסמות, של ילדים" (עמוד 14).

בשורות האלה אולי אפשר למצוא רמז לשוויוניות של צ'אפק גם כשזה נוגע לסוגות ספרותיות: אין כמעט סוגה ספרותית שצ'אפק לא כתב בה ולא השאיר בה את חותמו, כולל הסוגות הפופולריות: מהסיפור הבלשי דרך ספרות המדע־בדיוני והפנטזיה ועד לספרות הילדים.

"על הדברים הקרובים" כולל רשימות שצ'אפק כתב בעיתונות בתחילת דרכו, בראשית שנות ה-20 של המאה הקודמת. זה לא הספר שדרכו כדאי להתוודע אל צ'אפק. מי שלא קרא אותו עדיין צריך, כמוני, להתחיל בסיפורים הקצרים וברומנים. לצ'אפק היה מזל גדול בעברית: במשך השנים הוא תורגם הרבה ובהרבה על ידי מתרגמים מצוינים — מאפרים פרויד ("המלחמה בסלמנדרות") ודרך הלנה שמואלי ("בית החרושת למוחלט"), דב קווסטלר ("האיש שידע לעופף") ובעיקר רות בונדי (היא תירגמה את "שנת הגנן" הנהדר, את "הסיפורים הגנוזים", את "סיפורים מכיס אחד" וגם שוב את "המלחמה בסלמנדרות"). התרגום של פרידמן עומד בסטנדרטים הגבוהים של בונדי.

בין הרשימות ב"על הדברים הקרובים" יש טקסטים ששייכים להיסטוריה. זה לא שאי אפשר לקרוא אותן כיום; אפשר, אבל הקריאה בהן היא התבוננות בגלויות מצולמות בשחור-לבן ממרכז אירופה של תחילת המאה ה-20. רחובות מלאים בצלילי תיבות נגינה, אספני בולים ומפות ישנות, היקסמות משטיחים פרסיים שהגיעו מ"האוריינט". גם כמה מהרשימות של צ'אפק על ספרות התיישנו: כך המסה הארוכה בקובץ, "הולמסיאנה", העוסקת בסיפור הבלשי (גילוי נאות: סייעתי לפרידמן לברר כמה סוגיות שקשורות בבלש הנזכרות ברשימה זו); וכך הרשימה "מה קוראים מתי", שמתארת את הצורך להתאים ספר לכל מצב בחיים, ונקראת כיום — כשהתשובה של רבים מאיתנו לכל מצב בחיים היא נטפליקס — באופן קצת נוסטלגי.

גם הסוגה שאליה שייכים הטקסטים הכלולים בקובץ הזה היא היסטוריה: זה "הפיליטון". מהו הפיליטון, כשהוא נקרא מנקודת מבטנו? סוגה שהקדימה את מופעי הסטנד-אפ (אבחנות משועשעות על חיי היום-יום) ושהתחלפה מתישהו במה שמכונה ה"טור", אף שגם הז'אנר הזה נעשה די נדיר (למקרא הרשימות בקובץ, לא יכולתי שלא להיזכר שעד לפני כמה שנים הייתי פותח את מוסף סוף השבוע של "הארץ" בעמוד עם "הטור של זורון רוזנבלום").

מה שמאפיין את הפיליטון של צ'אפק במיטבו הוא בראש ובראשונה איכות ההתבוננות והכתיבה של העולם. לכן, בצד הרשימות המצהיבות קצת, יש בקובץ טקסטים שהם

מופת של התבוננות וכתובה, שלא איבדו דבר מכוחם. בכל זאת, גם אותם מעניין לקרוא בהקשר היסטורי: צ'אפק כתב את הרשימות רגע אחרי מלחמת העולם הראשונה והחורבן שהמיטה על אירופה. החורבן הזה לא מאוד נוכח. צ'אפק, שידע להיות פוליטי מאוד בכמה מהרומנים שכתב, אינו מפסיק להתבונן, לעומת זאת, ביפי הטבע. רבים מהרגעים המופלאים בספר הזה הם כתיבת טבע משובחת; הנה כאן מתוך הרשימה "הארץ הזהובה": "ושמעו נא, עכשיו באוקטובר, יפים מכל הם הכפרים. הם מכורבלים בין עצי תפוח צהובים ואדומים, בין תרזות וערמונים, במין חן ומשחקיות יוצאי דופן. גגות אדומים, גגות אפורים, ומעל הכל מעט עשן תכלכל. אלוהים, באיזו הקפדה, באיזו נוקדנות עוברת השנה דרך הכפר!" (עמוד 93). ועוד דוגמה, מתוך הרשימה "פראג בשלג": "את זה לא יתפוס במכחולו שום צייר: כמה יפה הוא פתות שלג בשיער נערה, או איזה טביעת רגל מותירים השחרור או הדרור על הגג המושלג. זה נראה כמו שיר שנכתב בסינית או בכתב יתדות. יש שם רק שורה אחת — אך זהו שיר שלם. הייתי רוצה לדעת לתרגמו" (עמודים 144–145).

צ'אפק הוא גם מתבונן מופלא במפגש בין העתיק שבאדם ובין המודרני שבו, או במפגש בין האדם הקדמון, שהוא מאמין שנמצא בכל אחד מאיתנו, ובין האדם החי במאה ה-20. הנה כך ברשימה "הדואר", שתובנותיה תקפות היום אפילו יותר: "האופי האנושי מלא סתירות. כך למשל רוב האנשים אוהבים ביותר לקבל מכתבים, אך מאוד אינם אוהבים לכתוב אותם... אלף פעמים, כשנשמע בבוקר צלצולו של הדואר, קראת בשמחה: 'הה, יש דואר!' — ואלף פעמים אספת בידיים נרגשות מציפייה איזה טופס, חשבון, אולי איזה מכתב רשום מרשות המס... בעומק לבך אתה מקווה שהדואר יביא לך פעם משהו בלתי צפוי, בלתי ידוע; אינך יודע כלל מה עשוי אותו דבר להיות — אולי מכתב מן השמים, או מינוי למפקד חיל הפרשים של צבא פורטוגל, או הודעה כי הוענק לך אות מסדר ההצטיינות. משהו פשוט יגיע בדואר והוא ישנה את גורלך, יגמול לך על שירותיך, יפתח בפניך אפשרויות בלתי צפויות או יגשים את משאלותיך הכמוסות. 'משהו פשוט יגיע': זו אפשרות מיסטית וחסרת גבולות, אשר מדי יום — חרף כל ניסיונות העבר — נפתחת בפניך למשמע צלצולו של פעמון הדואר" (עמוד 112).

היכולת של צ'אפק למצוא יופי בכישלונות האדם, בחסרונותיו, מגיעה לשיאה ברשימה היפה "בשבח השלומיאלים", הנפתחת בשורות הנהדרות הבאות: "יש אנשים שהגורל התאכזר להם בזדון מיוחד; קוראים להם שלומיאלים, כאילו זו אשמתם שחפצים כמו מתעוררים לחיים בידיהם ומפגינים רצון חופשי וטמפרמנט שטני למדי. נכון יותר לומר שהם קוסמים, שדי במגע ידם לבדו כדי להפיח בחפצים הדוממים איזו חיוניות ויטאלית שאין כדוגמתה" (עמוד 156).

האם יש מגבלה למבט הסלחני הזה על האדם? לקול שמבקש רק לאהוב אותו? צ'אפק מת בדצמבר 1938, חודשים ספורים לפני שהנאצים פלשו לפראג. למרות זאת, שוטרי הגסטפו הגיעו לביתו כדי לעצור אותו ולקח להם זמן להאמין שהוא אכן מת ואינו מנסה לחמוק מהם. הם עצרו את אחיו, יוסף צ'אפק, שכתב עם קארל אחדים מספריו ואייר רבים מהם, והוא נלקח לברגן בלזן ומת שם ב-1945. אין ספק שהמבט ההומניסטי הזה ספג מכה קשה במלחמת העולם השנייה. האם הוא מת? נדמה לי שלא. או שחבל שימות.

מה שמעניין בהומניזם הצ'אפקי זה שהוא לא אנושיות ליברלית-חילונית נטולת אלוהים. להיפך: זה קול שהתפילה היא המודוס הטבעי שלו. התפילה של צ'אפק היא תפילה מכלילה, הוא כולל בה את כולם. הוא לא מתפלל למען גברים או למען נשים; למעשה, תפילתו כוללת גם את בעלי החיים. הוא גם לא מתפלל למען בני דת זו או אחרת. התפילה שלו מכירה בתלות ובקשר בין בני האדם, בעלי החיים, הטבע. כך בדיוק נגמרת הרשימה "נר קטן", בדברים שאפשר בוודאי לשמוע בהם את הדי המלחמה שנגמרה ואולי גם את הדי המלחמה שתבוא: "אני חש זאת, חשים זאת גם אתם: אין האדמה יציבה תחת רגלינו אם רועדת האדמה אצל שכנינו. ארץ אחת היא. אלא שהאנושות קיצצה בעצמה חצי מבשרה בטרם החלה להשית לכך את לבה. לא הכל טוב בארץ ועל כן גם לנו לא טוב על הארץ ואין אנו בטוחים. אנו זוקפים אוזנינו ומאזינים היטב שמא אין האדמה רועדת במרחקים. לא, בינתיים לא. השבח והתהילה לאל במרומים" (עמוד 130). הרשימה הזאת נכתבה ב-1923. כמה שנים אחר כך האדמה בכל זאת רעדה שוב.

מתוך הספר:

על הספרות

אני מבקש לפתוח, ברשותכם, בדבר אחר למדי; אני מבקש לספר דווקא על שנות ילדותי. ילד עירוני הוא ארכי-ילד, ספקן מלידה, אדון הרחוב, ואך טבעי הדבר שהוא בז לאותם – איך אומרים? – ראשי בטטה, אוכלי קש, עמי הארץ, עזים פזיזות, חורשי שדות; בקיצור, לילדי הכפר. אלא שבן הכפר מצדו מביט על בן העיר בבוז, והצדק עמו: הוא הלוא אדון השדות והיער, הוא מבין בסוסים ובבקר, הוא יודע להצליף בשוט, ולמרותו סרים כל אוצרות החלד – מענפי ערבות ועד פרגים בפריחתם. בן הכפר אינו בהכרח הקטון שבנסיכי תבל, שהרי בסביבתו נגלה לעיניו יותר משרואה כל יציר אחר בעולמנו: הוא יכול להתבונן במלאכתם של כל אומני הארץ.

לקריאת הפרק המלא

אוהבים/ות ספרים? הצטרפו לקבוצת הפייסבוק של מוסף "ספרים" של

"הארץ"

לחצו על הפעמון לעדכונים בנושא:

ספרים